

Pretoriana

ZA. 05 (68)
P 24/40

CHURCH SQUARE EDITION

—

KERKPLEIN-UITGAWE

*Tydskrif van die Genootskap Oud-Pretoria
Verskyn in April, Augustus en Desember.*

*Magazine of the Old Pretoria Association
Published in April, August and December.*

Prys : 25c : Price.

PRETORIANA

CHURCH SQUARE EDITION

—

KERKPLEIN-UITGAWE

Inhoud / Contents

<i>Kerkplein — Verandering of Stagnasie</i>	3
<i>Standpunt van 'n Burger</i>	6
<i>Standpunt van die Argitekte Vereniging</i>	9
<i>Standpunt van die Kruger-Genootskap</i>	15
<i>Die Stadsraad besluit</i>	21
<i>Kerkplein word 'n Monument</i>	23
<i>How Much Longer? by T. S. van Rooyen</i>	25

KERKPLEIN ONGEVEER 1899.

KERKPLEIN —

VERANDERING OF STAGNASIE?

DIE historikus rig sy aandag op die verlede, na die tyd wat verby is. Dit is die terrein van sy belangstelling, van sy wetenskaplike arbeid. Die nie-historikus se belangstelling in die verlede spruit uit sy aanvaarding van die feit dat die verlede die mens inspireer. Hy soek dan ook voortdurend inspirasie, lering, uit die verlede. Die meeste van ons volksfeeste is dan ook in dié opsig verlede gerig en sprekers wat optree by sulke geleenthede soek in die verlede inspirasie vir die hede en toekoms. Die nie-historikus se verbintenis met die verlede is dus emosioneel gerig.

Wanneer ons van die „verlede” praat, dan bedoel ons dié dinge wat verby is. As ons dit so stel, klink dit aanneemlik eenvoudig, maar as ons eers begin nadink oor wat ons bedoel met iets wat verby is, wat *verlede* is, dan word dit nie meer so maklik nie en klink wat ons bedoel met „verlede” soos aanneemlike clichés wat ons tevrede stel sonder om werklike duidelikheid te hê oor wat ons eintlik daarmee bedoel.

Die gevolg is ook dat wanneer sprekers sê: „Ons moet ons erfenis bewaar”, of „Ons moet die voorwerpe uit ons verlede bewaar” of „’n Volk sonder ’n verlede is geen volk nie”, klink dit eerder na clichés wat emosionele aanklank by ons vind wat stimulerend op ons inwerk, maar wat in wese sonder betekenis-inhoud is.

Dit is daarom ook dat daar in ons daaglikse lewe soms so ’n groot verskil van opinie bestaan oor wat „uit die verlede” bewaar moet word of nie. Dit is waarskynlik ook grondliggend aan die verskille wat daar by Pretorianers bestaan oor die toekoms van Kerkplein. Sommige meen dat Kerkplein bewaar moet word soos hy is omdat dit „’n erfenis uit ons verlede is”, terwyl die ander uiterste opvatting gehuldig word naamlik dat Kerkplein geheel en al herontwerp behoort te word met inagneming van ons huidige estetiese en utilitiese behoeftes alleen. Hierdie twee gedagterings lyk soms wel onversoenbaar.

Tog, by nadenke, veral indien die historikus nie net op die status van historikus aandring omdat hy ’n snuffelaar is wat allerhande ou voorwerpe om die voorwerpe onthalwe opdiep nie, maar dit doen ooreenstemmend die teoretiese grondslae van sy vak, is die twee standpunte sekerlik nie onversoenbaar nie. Met ander woorde, sodra as wat ’n antikwariër afstand doen van sy eie aanvaarde oordeel oor homself as historikus en die werklike historikus in hom na vore tree, en die stadsbeplanner die historikus se funksie ooreenkomstig dit wat die studieveld van die historikus is, erken, dan hoef die standpunte tog nie uiteindelik onversoenbaar te wees nie.

Kortliks kom dit daarop neer dat die historikus teenoor die verlede

staan as iets wat was maar nou nie meer is wat dit was nie, maar dit wat nou in die plek daarvan gekom het, het ontstaan uit dit wat was. Met ander woorde die verlede is iets (toestand, voorstelling, opvatting of selfs 'n voorwerp of gebou) wat verander het en nuwe vorme aangeneem het, anders kan daar nie 'n verlede bestaan nie en sou ons hier in die *nou* eintlik in die verlede gestaan het en sou die verlede logies gesproke geen verlede gewees het nie.

Antikwariese oorblyfsels — van 'n eenvoudige gebruiksvoorwerp soos 'n lepel, tot 'n gebou of selfs 'n stadsplein soos Pretoria se Kerkplein — is tasbare oorblyfsels uit hierdie verlede. Dit is ook oorblyfsels wat eensdeels om sentimentele redes nie vernietig is nie, of bewaar gebly het weens die feit dat dit nog gebruikswaarde gehad het ooreenkomstig die behoeftes van die mense wat dit gebruik. Die oorblyfsels van die Romeine in moderne Rome het om sentimentele redes bewaar gebly afgesien van die geldelike of toeristewaarde wat dit het, terwyl Kerkplein vanaf 1913 weens sy utilitiese of gebruikswaarde bewaar is soos dit is en terselfdertyd sekere veranderinge ondergaan het, soos byvoorbeeld die aanbring van die buskabels en die kleinere geboutjies van die munisipale afdeling. Die ou Kerk wat daar gestaan het en teen 1904 te Bosmanstraat herbou is, is sekerlik nie om histories-sentimentele redes verskuif nie, terwyl die Krugerstandbeeld wat eers in die vyftigerjare aangebring is, om regmatige histories-sentimentele redes daar opgerig is. Daar is geboue om Kerkplein wat weens histories-sentimentele redes bewaar word, maar ander geboue is om Kerkplein opgerig wat om 'n suiwer nuttigheids- (met 'n bykomende estetiese) rede opgerig is. Die Kerkplein van 1857 was seer sekerlik nie meer die Kerkplein van 1913 nie en die Kerkplein van 1913 is sekerlik nie meer die Kerkplein van 1964 nie. En tog, as ons 'n „geskiedenis” van Kerkplein skryf, sal ons vind dat daar „iets” van die Kerkplein van 1857 in die Kerkplein van 1964 bewaar gebly het. Die Kerkplein van 1857 en 1913 is nie meer soos dit was nie, maar soos dit nou is, het dit ontstaan uit dit wat was.

Die historikus is dus in staat om 'n „geskiedenis” van Kerkplein te skryf en wanneer hy dit doen, sal hy vind dat ten spyte van die veranderinge wat daar plaasgevind het, daar altoos elemente van die oue in die nuwe opgeneem is. Teen 1899 was die Volksraadgebou „nuut”, en is dit opgerig om aan 'n behoefte te voorsien; die Raadsaal het gebly ten spyte van die feit dat Kerkplein daarna verander is, en het die Raadsaal later 'n intrinsieke deel van die algemene voorkoms van Kerkplein gevorm. In dié geval het die oue deel geword van die nuwe. Die ou Raadsaal het natuurlik ongeskonde gebly vanweë die emosionele betekenis wat dit vir die volk ingehou het veral omdat dit nie net verteenwoordigend was van die Pretorianers se verlede nie, maar omdat 'n hele volk se geskiedenis op 'n stadium daarin gesentreer was. Die hotel wat onmiddellik langs die Raadsaal gestaan het, het egter verdwyn, so ook die Standardbankgebou e.a. Die eienaars van hierdie geboue asook mense wat daar om besigheids-

redes aangedoen het, sal sekerlik met heimwee terug dink aan hierdie geboue, maar terselfdertyd besef dat hul verdwyning geen ramp was nie en dat die verlede daardeur nie skade gely het nie. Of daar uiteindelik 'n goeie saak uitgemaak gaan word om die ou en argitektonies lelike gebouekompleks aan die Weste kant van die Plein te bewaar, moet om dieselfde redes nog gesien word.

Ons moet oppas om nie blote sentiment en historiese werklikheid te verwar nie. As ons toegee aan sentiment, kan dit lig gebeur dat die „verlede” 'n meulsteen word wat ons sal kan laat verdrink in ons eie soort vooringenomendheid. Die „verlede” is nie iets wat ons dwing tot stilstand nie, maar dit los in die hede op en is 'n stimulus na die toekoms. Dit werk dus „verandering” van huidige toestande in die hand sodat die dinge van die hede terug gestoot word in die tyd en ook weer deel van die verlede word. Ons reik steeds na die sterre, maar ons moet sorg dat ons nie onbeweeglik aan die verlede vasgeketting word deur valse sentiment nie. Dit sal alleenlik stilstand, stagnasie en verval in die hand werk. Ons sal dan die verlede hede maak en ons sal dan geen geskiedenis hê nie, want soos ek aan die begin gesê het, is die verlede iets wat verander het, anders is as die hede en tog daarin opgeneem is. Ontken ons in dié opsig die geskiedenis, dan het ons alleenlik antikwariërs geword wat by 'n ou koffieblik van 'n honderd jaar gelede sit en sentimenteel sanik.

Uit bogemelde is dit dan ook duidelik waarom dit moontlik is om die skynbaar teenstrydige standpunte van verskillende instansies tog te kan versoen. Kerkplein kan verander word sodat die verlede daarin opgeneem word en daarin weerspieël word. Die standbeeld van Paul Kruger sal in so 'n beplanning sy sentrale plek moet behou en daar mag nie afgedoen word aan die estetiese van die beeldekomples soos dit nou vertoon nie. Terselfdertyd sal in so 'n beplanning die histories belangrike geboue in ag geneem moet word en met dit as uitgangspunt, kan daar werklik geen rede bestaan waarom Kerkplein nie so verander kan word dat dit as die hart van die stad tot sy reg kan kom nie.

Dit is daarom ook dat die Genootskap Oud-Pretoria tydens sy jongste jaarvergadering waartydens die toekoms van Kerkplein uitvoerig bespreek is, met vrymoedigheid kon voorstel dat die Burgemeester van Pretoria 'n komitee wat verteenwoordigend is van alle belanghebbende groepe, saam byeen roep om voorstelle aan die hand te doen en om aanbevelings te doen oor die toekoms van Kerkplein. Ons is daarvan seker dat ten spyte van die skynbare teenstrydige en selfs botsende standpunte wat dusver oor die toekoms van Kerkplein gehuldig is, so 'n komitee soveel punte van ooreenkoms sal vind, dat daar met die herbeplanning voort gegaan sal kan word sodat Kerkplein 'n ware sieraad vir ons stad en land sal wees waarin die verlede helder en duidelik tot die toekoms sal spreek.

T. S. VAN ROOYEN.

IN the following pages the points of view of interested persons and public bodies on the future of Church Square are given. These views which were expressed by various persons and persons representing interested bodies at our last annual meeting which was held on December 5th, 1963, may sometimes seem to be diametrically opposed to one another and might create the impression that no compromise is possible. Yet, when these views are carefully analysed, one finds that oftimes differences are overstressed whereby points of agreement are lost sight of. The Association Old Pretoria is certain that if the points of agreement are brought to the fore and objectively considered no reason whatsoever exists why a committee consisting of members representative of these various views could not find sufficient grounds for agreement on which to base constructive suggestions on the future of Church Square.

DIE STANDPUNT VAN 'N BURGER

MNR. M. L. P. SLABBERT, van die Afrikaanse Sakekamer het daarvoor gepleit dat Kerkplein moet bly soos dit is. Hy het egter gemeen dat 'n ondergrondse parkeerterrein wenslik is. Hy sien verder geen beswaar in die behoud van die huidige verkeer nie. In die ou dae het ossewaens daaroor gery. Dan het 'n mens die gebulk van diere gehoor en die aroma van mis ingeasem! Dit was 'n verkeersentrum. Waarom dit nou verander?

DR. W. PUNT, Direkteur van die Simon van der Stel Stigting en lid van die Historiese Monumente Kommissie het verduidelik dat hy nie namens een van hierdie twee liggame of enige ander liggaam praat nie. Hy voel dankbaar dat hy as 'n burger van die stad die geleentheid het om 'n paar woorde te sê oor die toekoms van Kerkplein. „Dit is juis die burgers wat die minste gehoor word oor die debat oor Kerkplein en dit is juis die mense wie se stemme gehoor moet word”, het hy gesê.

DIE TASBARE VERLEDE

DIE Monumente Kommissie het jare gelede die voorstel gedoen dat Kerkplein as historiese monument verklaar moet word, omrede ons dit beskou as een van die mees historiese pleine in ons land. As Pretorianers is ons natuurlik daarop trots. Dit is van betekenis dat, wat aan daardie plein verbonde is, die tasbare geskiedenis van die verlede bewaar. Om dié rede het die Historiese Monumente Kommissie aanbeveel dat Kerkplein tot historiese monument verklaar word. As ons 'n bietjie nadink oor wat daar alles op die plein in die lewe van ons volk en die lewe van

ons stad afgespeel het, dan kan ons dit stel dat daardie gebeurtenisse dit regverdig dat Kerkplein ongeskonde bewaar word," het hy gesê.

Om Kerkplein is daar ook pragtige geboue van historiese belang. Ons dink aan die Raadsaal, die Paleis van Justisie, die ou Nederlandse Bank, die ou geboue langsaan, e.a. Al daardie historiese voorwerpe is nog daar en spreek tot ons uit die verlede. Die geboue en die Kerkplein vorm 'n harmonieuse geheel. Om te sê jy kan een gedeelte net bewaar en die ander nie, is verkeerd. Dit is 'n vorm van redenering wat nie stand hou nie. So het ons in die Monumente Kommissie ook oor die saak gevoel en so is dit gestel en so is dit aanvaar.

GEEN LOGIESE ARGUMENT

TOE die Historiese Monumente Kommissie die proklamerings van Kerkplein tot historiese monument aanbeveel het, het die Stadsraad van Pretoria beswaar daarteen gemaak dat onmiddellik tot proklamering oorgegaan word, want, is hulle argument, daar is verdoel tot ons gerig dat die oppervlakte van die plein eers verander moet word en dan kan geproklameer word. Dit is nie 'n logiese argument om eers die geskiedenis te verwoes en dan te kom vra dat geproklameer word nie.

Die Stadsraad het geen redes vir hul standpunt verstrek nie en uitlatings ens. lei ons af dat daar 'n gedagte bestaan om die oppervlakte van die plein te verander, te moderniseer, en selfs in sekere opsigte miskien groot veranderings aan te bring. Ons voel bekommer daaroor dat die res van die historiese geboue om die plein gesloop kan word. Die gevolg sal wees dat daardie pragtige Raadsaal soos 'n pophuisie tussen die reusagtige geboue wat opgerig sal word, sal vertoon.

So kan ons nie reg laat geskied aan so 'n gebou nie. As burgers van die stad behoort ons in die eerste plek aan ons Stadsraad te vra om ook 'n bydrae aan die beskerming van daardie plein te lewer. Dit is korrek dat die geboue om die plein nie die Stadsraad se eiendom is nie, maar die grond onder daardie plein het hulle wel 'n seggenskap oor. Die gedagte bestaan nou om daar 'n parkeerhawe te bou!

'N PARKEERHAWES?

DAARDIE pragtige plein moet nou 'n doolhof word waaronder motor- karre in en uit borrel. Daar sal dan staanplek wees vir 740 karre en die koste sal ongeveer R3 miljoen beloop. Die oppervlakte van die plein sal versteur word; niemand kan dit ontken nie. Weens die geologiese formasie van die aardoppervlakte bestaan die moontlikheid dat selfs die Raadsaal se fondament in die toekoms verswak sal word. Ons doen 'n dringende beroep op ons Stadsraad om af te sien van sy voorgename plan om 'n parkeerterrein onder Kerkplein uit te grawe. Die Stadsraad kan lievers gebruik maak van die terrein in Bosmanstraat, en die ander deel van Wes-einde om daar parkeerhawens te bou. Dit kan ook bogronds wees soos Johannesburg. Dit sal maar 'n tiende kos van wat die een op die plein sal

kos en die stadsburgers sal tevrede wees en die Stadsraad dank vir wat hulle stad ontvang. Terselfdertyd sal die Monumente Kommissie se hande gesterk word om Kerkplein te proklameer sodat ons in die proklamerings daarvan ook beskerming kan verleen aan die geboue daar omheen.

Ons moet ook tog in gedagte hou dat geboue en plekke die tasbare geskiedenis is. Dus as ons die geboue begin verwoes, verwoes ons ons eie geskiedenis. Jy vernietig so dan jou volk se verlede.

ANDER TYE, ANDER VEREISTES

'N **M**ODERNE stad is ook maar modern vir ongeveer vyftig jaar. Dan verander die boustyl en gedagtes en vereistes. Dus om te sê ons gaan nou hierdie Kerkplein opnuut uitleê, en dat die burgers van die jaar 3000 in Pretoria 'n mooi plein gaan hê, kan nie steek hou nie, want binne 50 jaar is daar ander vereistes waaraan voldoen moet word. Daarom vra ons

The post Office on Church Square, 1904.

u en ons vra die Stadsraad om te besin eer daar begin word om te verander — moenie daardie plein ondergrawe nie, en steun die H.M.K. in sy versoek om proklamerings.

Die vraag word gevra of indien die plein eers geproklameer is, ons mos niks meer daaraan kan doen nie. Dit is nie so nie. Na proklamerings kan daar verandering plaasvind, maar dan alleen in oorleg en met raadpleging van die Monumente Kommissie. Proklamerings is dus 'n beskermingsmaatreël. Dit moet die publiek goed besef en ons as burgers wil dit graag nogmaals onder die Stadsraad se aandag bring om nie te wag nie, want deur uit te stel mag dit te laat word en mag onberekenbare skade aangerig word. Dan sal Pretoria weer een van sy groot besienswaardighede kwyt wees.

HISTORIESE BESIENSWAARDIGHEDE

DIE Departement van Toerisme wys daarop dat daar steeds 'n aanvraag is vir historiese besienswaardighede. Pretoria het nie so veel wat van historiese waarde is nie en ons moet bewaar wat ons kan. Dit is ook nie so uiters dringend dat die Plein nou verander moet word nie. Al wat ons baie graag verlang is dat die busdiens van daardie plein verwyder word, en dat daardie onooglike drade wat die plek ontsier weggeneem word.

Gee ons meer inheemse skaduryke bome, nie bome wat jy elke keer soos met die Presidentsverkiesing gou uithaal en terug sit nie. Gee ons iets wat daar staan wat aan die volk sê: „Hierdie bome het gestaan in so en so 'n jaar.” U sal geen boom in Edinburgh sommer so sonder permit uittrek of afkap nie. Ons wil ons plein verbeter en dit kan gedoen word, maar om 'n drastiese verandering te maak soos die ondergrondse parkeerhawe en die hele oppervlakte van die plein om te dolwe en gelyk te maak, wil ons nie nou hê nie. Laat ons ons liever toespits op die geboue daar omheen.

Ek dink ons Genootskap behoort vertoë te rig dat die mooi Nederlandse bankgebou en die aangrensende geboue bewaar bly, want hulle pas in by die Raadsaal. Netnou staan ons Raadsaal soos 'n weeskind op 'n reusagtige verlate vlak, en ek dink nie enige een in Pretoria is ten gunste daarvan nie.

MISS W. E. GLAESER, addressing the meeting from the floor: I must say thank you to those who say keep Church Square as it is. Many overseas visitors have said to me: "What a charming little square."

REFERENDUM?

GRAAG sou ek sien dat die Stadsraad die burgers regstreeks vra — wil hulle aan daardie plein laat verander, ja of nee. Ek vra dus dat die burgers van Pretoria geraadpleeg moet word oor die toekoms van Kerkplein. Dit is die reg en die demokrasie reg van die burgers van Pretoria dat hulle hul mening daarvoor uitspreek, en sou net tien persent stem, is dit tog geregverdig. *As ander dorpe laat stem of ons op Sondag moet swem of nie, dan kan ons tog ook oor so 'n belangrike saak die burgers se stem aanhoor.*

STANDPUNT VAN DIE ARGITEKTE VERENIGING

MNR. ROELF BOTHA het die standpunt van die Argitekte Vereniging gestel. Hy het op besonder doeltreffende manier sy praatjie met kleurkiesies opgeluister.